

Міністерство освіти і науки України
Державний заклад
«Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

ПОПЛАВСЬКА СНІЖАНА ВАДИМІВНА

УДК : 1+37+17.021.2+37.03+165.242.1

**САМОСВІДОМІСТЬ ЦІЛІСНОЇ ОСОБИСТОСТІ
У СОЦІАЛЬНИХ КОНТЕКСТАХ ОСВІТИ**

09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук

Одеса – 2013

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі філософії та соціології Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор філософських наук, професор
Мисик Ірина Георгіївна,
Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», професор кафедри філософії та соціології.

Офіційні опоненти: доктор філософських наук, професор
Голубович Інна Володимирівна,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, професор кафедри філософії природничих факультетів .

кандидат філософських наук, доцент
Шпачинський Ігор Леонідович,
Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського, доцент кафедри філософських наук.

Захист відбудеться «__» _____ 2013 р. о __ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.053.02 при Державному закладі «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» за адресою: 65020, м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 26, ауд. 74.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» за адресою: 65020, м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 36.

Автореферат розісланий «__» _____ 2013 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

І. В. Балашенко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Кризові процеси, що відбуваються в наші дні, існують не лише у сфері взаємодії людини і природи, людини і культури, індивіда і суспільства, але й у глибинах самої людської істоти, у надрах її самосвідомості. Тому дослідження самосвідомості особистості, її сутності та проблем формування у процесі соціалізації є актуальним і своєчасним.

Ще на початку XVIII століття європейські мислителі звертали увагу на той факт, що людина втратила свою цілісність, індивідуальність, унікальність, перетворившись на пасивну істоту, «одиницю маси». Її характерними рисами стали: внутрішня спустошеність, духовна пригніченість, психічна нестійкість, моральна безпринципність, відчуженість від природи, суспільства і навіть від результатів своєї діяльності.

У XX столітті ця проблема потрапила до кола наукових інтересів теоретиків Римського клубу, які, досліджуючи специфіку «кризи людства», зійшлися в думці щодо її причин. За твердженням учених, вони виникли у площині внутрішніх настанов і орієнтацій людини, що формуються на психологічному, індивідуально-особистісному рівні. Відправною точкою дослідження кризових ситуацій у глобальному масштабі, на думку Ауреліо Печчеї, має бути «цілісна людська особистість і її можливості», адже вивчення цілісного образу людини дозволить рельєфно підкреслити відмінності між тим, що є, і тим, що має бути між існуючою антигуманною реальністю сучасного світу та гуманістичним майбутнім людства. Причому акцент робиться на реформуванні світової системи освіти, оскільки саме в ній відбувається основний процес формування й розвитку особистості; сама ж система освіти тісно взаємодіє з низкою компонентів складного соціального контексту, що впливає на її розвиток, на напрям освітньої діяльності, на уявлення про освітній результат.

Такий соціальний контекст, особливо в Україні, на початку XXI століття характеризується високим рівнем невизначеності, розривом між досвідом поколінь, необхідністю будувати ефективне демократичне суспільство і державу без відповідного національного історичного досвіду. Ця реальність вимагає від суспільства та науки випереджальної дії.

Відтак, звернення до проблеми самосвідомості цілісної особистості як до деякого ідеалу, що є досяжним при врахуванні накопичених знань у сучасній соціальній філософії, вважаємо актуальним і своєчасним.

Необхідним є і філософське осмислення тих підходів, методів, концепцій, що вже напрацьовані в соціальних науках – педагогіці, соціальній психології та психотерапії, – і спрямовані на набуття особистістю своєї цілісності. Вони дають можливість ширшого бачення і розуміння проблеми дисертаційного дослідження та, в свою чергу, зумовлюють тему наукового **завдання**, яке полягає в соціально-філософській рефлексії феномену самосвідомості цілісної особистості у соціальних контекстах освіти.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконане відповідно до науково-дослідної теми кафедри філософії та соціології Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний

університет імені К. Д. Ушинського» – «Інноваційність у методології і технології наукового й соціального пізнання» (№ 0109U000194, затверджена на засіданні вченої ради університету, протокол № 5 від 25.12.2008 р.). Запропонована робота стосується антропологічної проблематики соціального пізнання.

Мета дослідження – виявити концептуальні засади становлення самосвідомості цілісної особистості у соціальних контекстах освіти.

Досягнення поставленої мети потребує вирішення таких **завдань**:

- простежити розвиток уявлень про природу самосвідомості у східній філософській спадщині;
- розглянути концепції самосвідомості в античній філософії для визначення вектору подальших досліджень внутрішнього світу особистості;
- визначити генезисні зв'язки концепції розірваної самосвідомості в західноєвропейській інтелектуальній традиції;
- проаналізувати філософські концепції цілісної особистості в західноєвропейській філософській думці;
- розглянути персонористські тенденції в розумінні природи цілісної особистості в українській та російській філософії;
- проаналізувати психологічний аспект проблеми становлення цілісної особистості у взаємодії соціальних факторів розвитку освіти;
- з'ясувати багатоаспектну проблематику самосвідомості цілісної особистості в соціальних контекстах сучасної освіти та аспекті її модернізації.

Об'єкт дослідження – феномен самосвідомості особистості.

Предмет дослідження – самосвідомість цілісної особистості в соціальних контекстах сучасної освіти.

Методи дослідження. У роботі застосовано філософські, загальнонаукові та спеціально-наукові методи дослідження. Осмислення ключової проблематики дисертації концептуально здійснюється в межах філософсько-антропологічної та холистичної парадигм, що передбачають сприйняття особистості як самоцінності й визначають діалог як найважливішу підставу становлення цілісної, гармонійної людини. Означений підхід існує в руслі соціального руху суспільства перехідного періоду, який характеризується змінами ціннісних орієнтацій зі стосунків споживання на стосунки співпраці та спілкування.

Особливо плідним у межах нашого дослідження став компаративний підхід при аналізі концепцій самосвідомості, сформованих у східній та західній філософських традиціях. Історико-філософський підхід дозволив розглянути феномен розірваної самосвідомості як специфічну рису європейської культури, а порівняльно-філософський аналіз дав змогу відстежити ті відмінності в концепціях цілісної особистості, які були сформульовані в європейській, російській та українській науковій і філософській думці.

В ході дослідження дисертант використовував холистичні принципи та методи пізнання явищ, які напрацьовані в сучасній соціальній та гуманістичній психології. Зокрема, важливу роль у вивченні проблеми самосвідомості цілісної особистості зіграли гносеологічні принципи гештальт-психології, юнгіанського психоаналізу, екзистенціальної психології та інших соціально-психологічних напрямів.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що в ньому вперше у межах соціально-філософської рефлексії самосвідомості цілісної особистості виявлені концептуальні засади її становлення у соціальних контекстах освіти, що в цілому є новим напрямом дослідження проблеми самосвідомості в сучасній українській філософії.

Вирішення конкретних завдань сприяло досягненню мети і підтвердило наукову новизну отриманих результатів.

Уперше:

- здійснено порівняльно-філософський аналіз концепцій самосвідомості у східній, західній та вітчизняній філософських традиціях у контексті холістичної парадигми;

- для дослідження феномену самосвідомості цілісної особистості було застосовано концепт розірваної самосвідомості й виявлено його генезисні зв'язки із західноєвропейською інтелектуальною традицією;

- позначено холістичний напрям наукової та соціально-філософської проблематизації поняття самосвідомості цілісної особистості в соціальних контекстах освіти.

Уточнено:

- поняття цілісної особистості, яке розглядається як гармонійне співвідношення всіх «образів-Я» у структурі самосвідомості;

- методи розвитку і корекції самосвідомості цілісної особистості в межах соціально-освітніх технологій.

Отримали подальший розвиток:

- концепція цілісної особистості, яка була осмислена у холістичному ракурсі;

- уявлення про природу самосвідомості у зв'язку зі становленням цілісної особистості.

Практичне значення одержаних результатів. Висновки та результати дослідження можуть бути рекомендовані до застосування у педагогічній та психологічній практиці у дошкільних та шкільних закладах навчання, а також можуть бути використані в практиці викладання навчальних курсів з «Соціальної філософії», «Філософії освіти», «Філософії історії», «Етики», «Філософії психології» у вищих закладах навчання. Теоретичні надбання дослідження можуть бути корисними при написанні навчальних посібників і навчально-методичних програм для підготовки філософів та фахівців суміжних спеціальностей, а практичні результати дисертації можуть бути використані для подальшої розробки соціально-філософської концепції цілісної особистості в контексті холістичного підходу.

Апробація результатів дослідження. Результати дисертаційного дослідження були представлені на семи Міжнародних науково-практичних конференціях: «Традиції та інновації в науці та освіті» (Одеса, 2-3 жовтня 2008 р.), «Традиції та інновації в науці та освіті XXI століття» (Одеса, 30 вересня–1 жовтня 2010 р.), «VI Таврические чтения: Философия человеческого общения. Проект «АНАХАРСИС» (Крым–Береговое, 16-20 сентября 2010 г.); «Украина в системе современных цивилизаций: трансформации государства и гражданского общества» (Одесса, 21-22 мая 2010 г.); «Сучасні проблеми науки та освіти» (Харків–Ялта, 29 квітня–9 травня, 2011 р.). «Освіта та економіка: у пошуках діалогу» (Одеса, 5-6 квітня 2012 р.);

«Методологія та технологія сучасного філософського пізнання» (Одеса, 2-3 жовтня 2012 р.) та на двох Всеукраїнських науково-практичних конференціях: «Філософія освіти як методологічна основа реформування школи» (Дніпропетровськ, 14-15 квітня 2009 р.), «IV Всеукраїнська науково-практична міждисциплінарна конференція, присвячена Дню Європи в Україні» (Херсон, 17 травня 2011 р.).

Публікації. Положення дисертаційного дослідження викладені у 9 наукових публікаціях, 4 з яких надруковані у фахових виданнях з філософії, 3 статті у наукових збірниках, решта – тези доповідей конференцій.

Структура дисертаційної роботи визначена поставленою метою і завданням дослідження. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, що містять шість підрозділів, висновків, списку використаної літератури, який налічує 303 найменувань на 28 сторінках. Основна частина роботи викладена на 178 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертаційного дослідження, зв'язок роботи з науково-дослідними темами, визначено мету, завдання, її об'єкт і предмет, названо основні методи дослідження, розкрито та деталізовано наукову новизну одержаних результатів, їх практичне значення, наведено дані про апробацію результатів дослідження, окреслено структуру роботи.

У першому розділі **«Аналіз філософських концепцій природи самосвідомості»** подано аналіз рівня наукової розробленості теми на філософському рівні, визначено методологію та загальні передумови дослідження. Здійснено характеристику уявлень про сутність самосвідомості, які сформувалися у східній та античній філософських традиціях. Теоретико-методологічну основу дослідження склали фундаментальні надбання давньосхідної, античної, класичної й сучасної світової філософії в царині рефлексії феномену самосвідомості, зокрема праці Аристотеля, С. Вівекананди, Г. Гегеля, А. Лосева, Піфагора, Платона, Рамачаракі, Е. Фромма, Чжуан-Цзи, К. Юнга, а також Н. Абаєва, М. Гарнцева, Г. Глазенапа, А. Говінди, Дж. Діллона, Є. Торчинова.

У підрозділі 1.1. **«Філософська рефлексія природи самосвідомості у східній традиції»** розглянуто концепції самосвідомості, що склалися у філософських системах санхья, буддизму, дзен-буддизму, даосизму, і становлять самобутню холистичну філософію самосвідомості, яка розвивалася на теоретичному та практичному рівнях, оскільки автори філософських концепцій були, насамперед, духовними майстрами-практиками, котрі активно передавали свій досвід учням.

Самосвідомість, згідно з давньосхідною філософською традицією, належить до особистого аспекту душі, має свою структуру, елементи якої є своєрідною перешкодою для більш глибокого самопізнання. Тому одним із головних завдань філософської науки того часу стало усвідомлення рухів елементів самосвідомості для подальшого контролю і нівеляції наслідків цих рухів. З цією метою у стародавніх школах були розроблені різні духовні практики самопізнання, що покликані допомагати в досягненні бажаної мети, – просвітлення, звільнення, стану чистої свідомості, тобто цілісності.

Підрозділ 1.2. «Концепції самосвідомості в античній філософській традиції» містить аналіз уявлень засновників античної філософської думки – Геракліта, Піфагора, Платона та Аристотеля – про природу внутрішнього світу людини. В античній філософії поняття «самосвідомість» практично не зустрічається, проте дослідження внутрішнього світу людини проводилися як досократиками, так і Платоном, Аристотелем, неоплатоніками, і мали характер учення про душу. Аналіз античних концепцій про душу показав, що, наприклад, уявлення Піфагора і Платона багато в чому схожі з уявленнями про природу самосвідомості, сформованими у східних філософських школах, особливо у вченні про метемпсихоз, яке Платон намагався обґрунтувати і довести в контексті власної метафізичної теорії.

Аристотель заклав фундамент нової концепції природи душі й людини, що за своєю сутністю була глибоко суперечливою. Дослідники наукової спадщини видатного античного філософа причиною такої суперечності вважають еволюцію поглядів самого автора, яку можна простежити в текстах різних років. Низка науковців (С. Ієгер, І. Дюрінг, Ф. Ньюман, Ш. Лефевр) вважає, що аристотелівське вчення про душу так само, як і вся його філософська система, у своєму розвитку пройшло три періоди – ранній, перехідний і зрілий. У ранній (платонівський) період учення про душу мало дуалістичний характер – душа і тіло розглядалися як два протилежні та ворожі один одному начала. У перехідний період з'єднання душі й тіла розглядалося не як негативне явище, а як інструментальне відношення, де душа використовує тіло як знаряддя. У зрілий період вже остаточно формулюється вчення про душу як форму тіла.

У другому розділі дослідження «**Феномен розірваності європейської самосвідомості**» теоретико-методологічну основу дослідження становлять надбання філософії Нового часу, класичної, посткласичної та сучасної філософії самосвідомості, зокрема наукові здобутки таких авторів, як Л. Баткін, М. Бубер, Г. Гегель, П. Гуревич, Р. Декарт, І. Кант, Г. Лейбніц, Новаліс, Б. Паскаль, І. Фіхте, Ф. Шеллінг, Ф. Шлегель, Ф. Шлейєрмахер, Ф. Якобі та інші.

У цьому розділі визначено генезисні зв'язки концепції розірваної самосвідомості у західноєвропейській інтелектуальній традиції та виявлено низку суперечливих настанов і стереотипів у європейській масовій свідомості та підсвідомості. В історичній перспективі вони з'являлися поступово, міцно обґрунтовуючись в колективному несвідомому і визначаючи тональність світосприймання і світовідчуття.

Виникнення деструктивних характеристик самосвідомості пов'язане з негативним впливом внутрішнього конфлікту християнського світогляду і настанов європейського раціоналізму, що спровокувало депресивні наслідки (процес відчуження людини від повноти буття, дестабілізація моральних норм і цінностей, виправдання подвійних етичних стандартів, розвиток атеїзму, морального скептицизму та нігілізму).

Раціоналістична картина світу будується перспективним мисленням у дискурсі заздалегідь визначеного методу, яке виводить свої правила з суб'єктно-об'єктного відношення до всього суцього. Така картина світу викликає у людини відчуття безнадійності, відчаю і скептицизму. Скепсис опановує свідомість на шляху до достовірного знання, проте і скептицизм у пізнанні явищ суцього породжує форми

свідомості та перетворює їх. Тут свідомість ніби знаходиться в модусі безперервного породження скептицизму, який розриває її на окремі частини, що існують самостійно і незалежно одна від одної. Із руйнуванням уявлення про життя як ієрархічну систему, втратою сенсу життя як служіння вищій меті з'явилося відчуття вичерпаності онтологічного принципу в філософії. Усунення трансцендентального принципу в філософії зумовило позитивістське дроблення філософії на аналітичні напрями, остаточне зникнення філософії як життєвої позиції, зрештою, втрату мети руху, без якої будь-яка «інтенціональність» неминуче зводиться до психологізму і філософського релятивізму. Засобами освіти і виховання відбулася секуляризація масової свідомості, що зумовило втрату відчуття «глибинності» буття; його переорієнтація «з вертикалі на горизонталь» породила кризу духовності.

Третій розділ **«Проблема цілісної особистості в онтологічних парадигмах філософствування»** присвячена філософсько-порівняльному аналізу уявлень про природу цілісної особистості, які сформувалися в західноєвропейській та вітчизняній філософській думці. Теоретико-методологічну основу цього розділу склали праці М. Бердяєва, Б. Вишеславцева, Е. Гуссерля, Ж. Делеза, Ж. Дерріди, І. Кириєвського, Ж.-П. Сартра, Г. Сковороди, В. Соловйова, Г. Флоровського, С. Франка, М. Фуко, М. Хайдеггера, О. Хомякова, Г. Шпета, М. Шелера та інших.

Перший підрозділ третього розділу 3.1. **«Філософська рефлексія цілісної людини та світу в західноєвропейській думці»** містить аналіз уявлень європейських філософів на наявність у їх творах концепту цілісної особистості. Незважаючи на виявлене філософами внутрішнє протиріччя людського буття, у їх теоріях завжди простежувався намір віднайти способи обґрунтування цілісності людини. Їх ми знаходимо і в творчості Хоми Аквінського, і в трактатах Г. Лейбніца, котрий був переконаний, що ідея абсолютного атомізму не пояснює цілісності об'єктів, їх внутрішньої узгодженості та суперечить гармонійній єдності світу, і в «філософії життя» Ф. Шлегеля, який закликав до відмови від блукань у «порожньому просторі абсолютної думки» і звернення до «духовного внутрішнього життя».

Філософія посткласичного періоду принципово змінила точку зору на проблему суб'єкта і його самозвеличення. Новий ракурс пов'язаний з іншим сприйняттям «Я»: не як опис і самоопис «Я», а через призму уявлення «Я» самому собі, «Я» як чистої уяви. Так, у філософській концепції Е. Гуссерля розглядається такий аспект свідомості, який називають «процес переживання істини», тобто особливий стан, що виникає у процесі «переживання» істини, момент, коли свідомість з «очевидністю» («безсумнівністю», «достовірністю», «виразністю») «прозріває» істину і «пізнає» її саме як істину. Завдяки феноменології Е. Гуссерля в європейській філософії намітився поворот до нової онтології, а в роботах М. Шелера, М. Хайдеггера, Ж.-П. Сартра – до нової гносеології.

Однак до кінця ХХ століття у філософській рефлексії різко змінилися акценти щодо розуміння природи людини. Постмодернізм, як дух епохи, зумовив відмову від багатьох цінностей і досягнень європейської культури, однією з яких є ідея цілісної людини. Ця обставина спровокувала кризу особистості, що втратила відчуття цілісності та єдності з природою, кризу сенсу її життєвих орієнтацій. Ця криза підсилила нестійкість і розмитість уявлень про себе і своє місце в соціумі, а тим більше в універсумі.

Другий підрозділ третього розділу **3.2. «Розуміння цілісної особистості в російській і українській антропології»** розкриває образ гармонійної людини, розроблений видатними філософами XVIII-XIX століть.

Ініційована російськими та українськими філософами соборна парадигма повинна була примирити раціональне й ірраціональне, інтегрувавши філософію, богослов'я і науку в єдине цілісне знання, що повинне сприяти розвитку уявлень про природу цілісної особистості.

Розробляючи образ цілісної особистості, російські та українські філософи водночас виступали з різкою критикою західноєвропейського раціоналізму. В працях слов'янофілів І. Кириєвського і О. Хомякова цілісна людина мислилася як така особистість, у якої воля, віра, кохання і совість повинні знаходитися в цілковитій гармонії.

У руслі органіцизму і етичного персоналізму розвивали свої концепції цілісної особистості І. Ільїн, Л. Карсавін, Н. Лоський, С. Франк, Р. Флоровський, Б. Вишеславцев. Ідея цілісності й соборності, що була запропонована слов'янофілами, стала наступною темою в подальших філософських концепціях таких філософів, як С. Трубецький і його брат Є. Трубецький, М. Федоров, В. Ерн, М. Бердяєв, а також у концепції П. Юркевича і В. Соловйова, де вона отримала своє логічне завершення.

У своїй філософській концепції ключові питання ідейних шукань порушує Г. Сковорода – де вона, справжня людина? у чому її щастя? Відповіді на них, за твердженням філософа, дуже прості: справжня людина та, яка живе в Істині – це «віл молотящий», що існує «сродною» працею; щастя – це «Царство Божіє», яке знаходиться «усередині нас». Тому його потрібно шукати в самому собі, у своєму серці та думках. Саме така «справжня людина» і є цілісною, тобто гармонійною, а значить і щасливою особистістю.

Про що б не йшла мова – про православну свідомість, національну ідею, трансформацію суспільства, осмислення буття – вітчизняні мислителі перш за все намагалися розкрити загадку людини. Вони вважали, що без з'ясування того, що складає ество особистості, не можна приступати до обговорення інших питань.

У четвертому розділі дисертаційного дослідження **«Соціальні контексти освіти та проблема формування цілісної особистості»** визначено соціальні контексти освіти як сукупність суспільно вагомих умов формування цілісної особистості в процесі її навчання і виховання, а також соціально-психологічного супроводу та корекції. Теоретико-методологічну основу розділу склали праці сучасних філософів та психологів, присвячені проблемам людини, духовності, кризи сучасної цивілізаційної ситуації, освіти та виховання – В. Андрущенко, Є. Борінштейна, М. Дмитрієвої, Ю. Добролюбської, Н. Гедікової, І. Єршової-Бабенко, А. Кавалерова, В. Кременя, М. Коноха, М. Култаєвої, О. Лісеєнко, В. Лутая, І. Мисик, М. Михальченка, Б. Новікова, О. Огурцова, П. Пунченка, М. Романенка, В. Скотного, В. Табачковського, О. Халапсіса, М. Цибри, А. Чунаєвої та інших.

Перший підрозділ четвертого розділу **4.1. «Психологічний аспект проблеми цілісної особистості»** присвячений аналізу стану розробки концепції самосвідомості цілісної особистості, різноманітним методам її корекції.

Філософський аналіз вітчизняних психологічних джерел провідних дослідників самосвідомості Б. Ананьєва, О. Бодальнової, Л. Божовича, Л. Виготського, І. Кона, О. Леонтєва, С. Рубінштейна, В. Століна та інших показав концептуальну незавершеність досліджень феномену самосвідомості загалом та моделювання цілісної самосвідомості людини зокрема, що порушило перед дослідниками низку невирішених питань, першим з яких є витлумачення поняття «самосвідомість цілісної особистості».

Незважаючи на це, роботи вітчизняних психологів об'єднує низка теоретичних винаходів. По-перше, усі дослідники феномену самосвідомості переконані в тому, що самосвідомість займає центральне місце в структурі свідомості. По-друге, не дивлячись на різні підходи, всі дослідники одностайні в думці, що самосвідомість має багаторівневий характер, а її рівні перебувають у тісному взаємозв'язку і взаємозалежності між собою. По-третє, більшість дослідників самосвідомості підкреслює, що характер самосвідомості змінюється протягом життя людини. По-четверте, ніхто з дослідників не розглядав самосвідомість як конфліктне утворення, яке при визначених обставинах може стати причиною психічного й фізичного нездоров'я.

Причина такого стану речей, на нашу думку, криється в певній спрямованості проведених досліджень. У вітчизняній психології особистості частіше за все використовувався системний підхід, тобто особистість розглядалася перш за все як система суспільних взаємин, у структурі якої різні дослідники виділяли елементи та рівні, які були пов'язані між собою, але водночас були відносно автономними, що дозволяло описувати їх за допомогою спеціальних теорій.

Запропонований нами холістичний підхід докорінно змінює методологію дослідження, розглядаючи особистість як проміжну ланку в тріаді «індивід – особистість – індивідуальність», що уможливорює дослідження динаміки розвитку людини впродовж усього життєвого шляху. Спираючись на концепцію природи людини Б. Ананьєва, за якою індивідуальність – це те, що інтегрує всі людські властивості, зв'язки та ролі, а також на досвід сучасних вітчизняних і зарубіжних психотерапевтів, що працюють у царині юнґіанського психоаналізу, гештальт-психології, феноменології й екзистенціальної психології, ми запропонували модель цілісної особистості та визначили способи її формування.

За логікою концепції К. Юнга кожна людина у своєму розвитку проходить мінімум дві стадії – індивід (початкова цілісність) та особистість (диференціація, обумовлена соціальними ролями і масками). Третя стадія – індивідуальність або інтегральна (цілісна) особистість досягається лише у процесі індивідуації за відсутності перешкод або несприятливих обставин, зумовлених тим або іншим розладом психіки. Індивідуація – це процес дозрівання або розгортання, психічний еквівалент фізичного процесу зростання і дорослішання. Як при зростанні дитині потрібна допомога дорослих, так і при психічному дозріванні особистості необхідна допомога духовного Вчителя (східний варіант отримання цілісності) або психотерапевта (західний).

У своїх найзагальніших рисах процес індивідуації, що притаманний людині, розвивається за єдиною моделлю. Він ділиться на дві взаємно незалежні, контрастні і взаємодоповнюючі одна одну частини, які збігаються з першою і другою частинами

життя. Завдання першої частини – «ініціація, посвячення в зовнішню дійсність». На цьому етапі процесу соціалізації завдяки зміцненню «Я», виділенню основної функції, домінуючої настанови і розвитку відповідної «маски» досягається адаптація індивіда до вимог соціального оточення. Щодо другої частини життя, то її завдання полягає в «посвяченні у внутрішню дійсність», тобто в поглибленому самопізнанні та пізнанні особистої природи, тобто в рефлексії над тими рисами індивідуальності, які раніше залишалися неусвідомленими або в якийсь момент стали такими. Роблячи їх надбанням свідомості, індивід встановлює внутрішній і зовнішній зв'язок зі світом і космічним порядком, знаходить власну цілісність.

Таким чином, цілісна особистість – це підсумок процесу індивідуації, завдяки якому людина усвідомлено з'єднується зі своїм Ядром або Самістю (К. Юнг) і отримує можливість переживати повноту буття.

Зауважимо, що багато хто із західних психотерапевтів (Ф. Перлз, Р. Хефферлін, П. Гудмен та інші) паралельно розвивали різні освітні концепції, які за своїм змістом зорієнтовані на формування цілісної, гармонійної та здорової особистості.

У другому підрозділі четвертого розділу 4.2. **«Соціальний аспект проблеми цілісної особистості»** було здійснено аналіз тих аспектів соціального буття, які максимально впливають на процес соціалізації особистості та на фрагментацію її внутрішнього світу. Паралельно розглянуто новаторські концепції сучасної педагогічної думки, що сприяють максимальному збереженню початкової цілісності особистості дитини.

Як відомо, перші кроки своєї соціалізації людина робить у лоні своєї родини. Фактично саме в родині індивід перетворюється в особистість. Подальший процес соціалізації відбувається у дошкільних та шкільних закладах навчання. Згідно з досвідом радянських психологів та педагогів дитина у дошкільному та молодшому шкільному віці переживає три кризи – трьох, семи та тринадцяти років, причому остання є найгострішою. Незнання і невміння правильно переживати кризи самою дитиною, а також неучтвю батьків і педагогів призводять до накопичення негативу, який руйнує людську особистість. Тому нами було розглянуто низку педагогічних концепцій, які є елементами сучасного соціального контексту освіти та суттєво впливають на виховний і освітній процес.

У результаті аналізу відомих освітніх концепцій було виділено чотири основні їх групи, що перебувають одна з одною в ідейному протистоянні – природоорієнтовані, культуроорієнтовані, соціоцентристські й персонцентристські. Як показав аналіз цих груп концепцій, найбільш перспективними для виходу з антропологічної кризи є природоорієнтовані та персонцентристські. Серед педагогічних концепцій, що за смисловим наповненням належать до цих двох груп, ми виділили і розглянули такі: «Цілісна модель вільної школи» педагога і психолога Т. Войтенка; «Школа Толстого» в Тулі; «Толстовський клас» в Томську – Л. Долгова та ін.; «Технологія саморозвитку М. Монтессорі»; «Московська початкова Монтессорі-школа»; «Гештальт-педагогіка Рейнгарда Фюра»; «Школа-парк М. Балабан»; «Педагогіка співпраці», розвиток якої пов'язаний з іменами С. Соловейчика і В. Матвєєва, а також І. Іванова, В. Шаталова, Ш. Амонашвілі, С. Лисенкової, Б. Нікітіна та інших; концепція «Ноосферної освіти», яку розвивали

Б. Астаф'єв і П. Маслова як в Росії, так і в Україні; а також «Холістична педагогіка. Педагогіка передчуття» Дж. Міллера (Торонто, Канада).

Отже, на сучасному етапі розвитку соціально-філософського осмислення процесу соціалізації особистості, який проходить під впливом різноманітних соціальних аспектів, можна впевнено говорити про існування тенденції наукових винаходів у сфері виховання та освіти, що задає вектор напрямку на досягнення ідеалу – гармонійної, цілісної особистості.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення і запропоновано нове вирішення наукового завдання, сутність якого полягає в соціально-філософській рефлексії феномену самосвідомості цілісної особистості у соціальних контекстах освіти.

Проведене дослідження дає можливість в узагальнено-теоретичній формі зробити такі висновки:

1. Виявлено схожість давньосхідних і античних (до Аристотеля) уявлень про людину як мікрокосмос, що знаходиться в синергії з макрокосмосом, тобто є його породженням, творінням, що має мету і сенс, відкрити який для себе – найголовніше завдання кожної людини. Це холістичний за своєю сутністю світогляд, згідно з яким самосвідомість – складне та суперечливе утворення, що має свою структуру, елементи якої, взаємодіючи один з одним у процесі самопізнання, повинні бути ієрархізовані відносно духовного центру, злиття з яким надає відчуття повноти буття, тотальної цілісності.

2. Вершиною античного філософського мислення класичного періоду вважається спадщина Аристотеля. Саме він заклав фундамент нової концепції природи душі та людини, за якою душа є ентелехією тіла, тобто тіло – єство людини, а його душа – це існування. При цьому душа є формою, началом, суттю і метою буття. Таке тлумачення природи самосвідомості не передбачає будь-яких рухів до самопізнання, але саме воно на довгі роки визначило вектор дослідження внутрішнього світу людини в європейській філософській та психологічній думці.

3. Під час визначення генезисних зв'язків феномену розірваної свідомості було виявлено низку суперечливих настанов і стереотипів у європейській масовій свідомості, які посприяли розвитку й поширенню означеного феномену. В історичній перспективі вони з'являлися поступово, міцно обґрунтовуючись у колективному несвідомому і визначаючи тональність світосприймання та світовідчування. Це протиріччя християнського світовідчуття пов'язане з теїстськими, теоцентристськими і провіденціалістськими настановами, обмеженням ортодоксальної доктрини і мирським буттям людини. Процес відчуження людини від повноти буття пов'язаний з розмиванням і втратою ціннісного критерію, ментальним конфліктом, впровадженням і виправданням подвійних етичних стандартів, кризою самосвідомості, розвитком атеїзму, морального скептицизму та нігілізму.

Завершив розрив самосвідомості європейської культури раціоналізм, що проник у всі сфери душевного і духовного життя. Аналітична картина світу

будується перспективним мисленням у дискурсі заздалегідь визначеного методу, що виводить свої правила з суб'єктно-об'єктного відношення до всього суцього.

4. У західноєвропейських філософських концепціях, у яких в тій або іншій мірі розглядається категорія «цілісності» стосовно природи людини, простежується редукування всього різноманіття суцього до уніфікованої структури людського континууму як основної форми його існування. Проте акцентується увага на якомусь одному прояві людського буття, саме на мисленні, якому приписується статус цілісності й першорядності у порівнянні з іншими аспектами.

Проте, ставши на шлях рефлексії та раціонального дискурсу, західноєвропейська посткласична філософія наближається до збагнення «Я» як індивідуальності через категорії одиничного, окремого, автономності, зрозумілі через загальні, родові визначення - космос, бог, природа, суспільство. Зусиллями представників феноменології, персоналізму, філософії життя, філософської антропології та екзистенціалізму був створений фундамент для відродження холистичної концепції цілісної особистості, яка остаточно оформилася в психоаналітичній філософії, юнгіанському психоаналізі, глибинній та транс-персональній психології.

5. Концепція цілісного світу, людини і цілісного знання, що розвивалась українськими і російськими філософами, формувалася в опозиції до західного типу раціональності в руслі концепції соборності, згідно з якою цілісність утворюється промінням елементів до свого духовного центру. Слов'янофілів, космістів, органіцистів, персоналістів та кордоцентристів зближувало розуміння природи цілісної людини, яка мислилася такою особистістю, в якій воля, віра, любов і совість повинні знаходитися в повній гармонії. Тобто гармонійне співвідношення чуттєвої та раціональної складових самосвідомості виступало основою розвитку її цілісності. Проте свого розвитку з відомих історичних причин дана концепція не отримала, а проблема антропологічної кризи з недавніх пір стала предметом філософського осмислення не лише на Заході, але й у вітчизняній філософській думці.

6. Розглядаючи психологічний аспект проблеми цілісної особистості, ми прийшли до розуміння динаміки розвитку людини від індивіда до індивідуальності. Індивід за своєю природою - утворення цілісне, а індивідуальність – цілісність, яка може бути придбаною в процесі індивідуації. Щодо особистості, то по суті, це диференційований стан людської самосвідомості, який виникає в процесі соціалізації. Отже, цілісна особистість - це такий рівень усвідомлення змісту внутрішнього світу, при якому всі елементи структури самосвідомості ієрархічно складені та знаходяться між собою у гармонічних стосунках.

У зв'язку з цим завданнями сучасної психології є осмислена, професійна допомога людині в подоланні внутрішньо особистих конфліктів, у самовизначенні та самопізнанні. Вирішення зазначених завдань можливе засобами і методами, напрацьованими глибинною психологією, центрованою на клієнта терапією, гештальт-терапією, екзистенціальним психоаналізом, символдрамою і психодрамою.

7. Самосвідомість цілісної особистості формується в соціальних контекстах освіти, які інтенсивно трансформуються, породжуючи проблеми збереження системи соціальних інститутів, що забезпечують відтворюваність ідентифікаційних процесів і

розвиток інноваційних структур та програм, направлених на формування нової соціокультурної тотожності. Розглядаючи соціальний аспект проблеми цілісної особистості, ми акцентували увагу на тих креативних факторах соціальних контекстів освіти, які мають найбільш сильну дію на збереження або отримання шуканої цілісності. Це, перш за все, освітні концепції, авторські методики, авторські школи, серед яких ми виділили дві групи: персоноцентристські та природньо-орієнтовані, зусилля яких якраз і направлені на утворення гармонійної особистості з умовою збереження її цілісності.

8. Основні положення і висновки можуть бути використані у розробці державної концепції тривалого розвитку України, яка передбачає формування гармонійних відносин між людьми, між суспільством та природою, що у свою чергу не можливо без гармонізації внутрішнього простору сучасної особистості, а також рекомендовані до застосування у педагогічній та психологічній практиці.

Список опублікованих праць за темою дисертації:

1. Поплавская С. В. Самосознание как предмет философского познания / С. В. Поплавская // Наукове пізнання: методологія та технологія. – Одеса, 2008. – № 1 (21). – С. 46-50.

2. Поплавская С. В. Самосознание как основа формирования целостной личности / С. В. Поплавская // Філософія освіти як методологічна основа реформування школи : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (Дніпропетровськ, 14-15 квітня 2009 р.). – Дніпропетровськ: «Інновація», 2009. – С. 235-238.

3. Поплавская С. В. Проблема формирования целостного самосознания в процессе образования / С. В. Поплавская // Наукове пізнання: методологія та технологія. – Одеса, 2010. – № 1 (25). – С.148-154.

4. Поплавская С. В. Философия образования в эпоху постмодерна / С. В. Поплавская // Традиції та інновації в науці та освіті ХХІ століття : матеріали міжнародної наукової конференції (Одеса, 30 вересня – 1 жовтня 2010 р.). – Одеса, 2010. – С. 44-46.

5. Поплавская С. В. Велнес-философия как практическая философия целостной личности / С. В. Поплавская // Ученые записки Таврического нац. ун-та им. В. И. Вернадского. – Симферополь, 2011. – Т. 24 (63), № 2. – С. 84-90.

6. Поплавская С. В. Філософська антропология як методологія педагогіки познання / С. В. Поплавская // Матеріали VI Всеукраїнської науково-практичної міждисциплінарної конференції, присвяченої Дню Європи в Україні (17 травня 2011 року -Херсон) / Херсонський державний аграрний університет – Херсон, 2011. – С. 14-19.

7. Поплавская С. В. Образовательный процесс и витagenный опыт: философский анализ / С. В. Поплавская // Сучасні проблеми науки та освіти : матеріали 11-ої Міжнародної міждисциплінарної науково-практичної конференції 29 квітня-09 травня 2011р., Велика Ялта) /Харків: Українська Асоціація «Жінки в науці та освіті», Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна,2011.-353с. – С. 227-228.

8. Поплавская, С. В. Информационная революция и философские проблемы образования / С. В. Поплавская // Освіта та економіка: у пошуках діалогу : збірник наукових праць за матеріалами науково-практичної конференції, 5-7 квітня 2012р. / ПНПУ ім. К.Д.Ушинського, Одеський національний економічний університет:У 2т. – Одеса: «ВМВ», 2012. –76с. Т. 1. – С. 38-40.

9. Поплавская, С. В. Психологический аспект проблемы формирования целостной личности / С. В. Поплавская // «Перспективи». Соціально-політичний журнал. Науковий журнал №2 (52), 2012. (Додаток). Матеріали міжнародної наукової конференції, 2-3 жовтня 2012 року-Одеса-2012/ Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет ім. К.Д.Ушинського»

Анотація

Поплавська С.В. Самосвідомість цілісної особистості в соціальних контекстах освіти. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.03 – соціальна філософія і філософія історії. – Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського». – Одеса, 2013.

Робота присвячена дослідженню феномену самосвідомості цілісної особистості в соціальних контекстах освіти, які інтенсивно трансформуються, породжуючи проблеми збереження системи соціальних інститутів, що забезпечують відтворюваність ідентифікаційних процесів і розвиток інноваційних структур, програм, спрямованих на формування нової соціокультурної тотожності.

У дисертації розкрито і обґрунтовано причини виникнення феномену розірваної самосвідомості, які, в свою чергу, породили сучасну антропологічну кризу; розглянуто концепції цілісної особистості, розроблені в західноєвропейській, російській та українській філософській думці.

Визначено, що формування цілісної особистості в сучасних соціальних контекстах можливе лише за умови впровадження нової освітньої парадигми, ідейний зміст якої наповнювався б природно- та персоноорієнтованими педагогічними та психологічними концепціями.

Ключові слова: самосвідомість, особистість, цілісність, соціальні контексти, освіта, цілісна особистість.

Аннотация

Поплавская С. В. Самосознание целостной личности в социальных контекстах образования. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание учёной степени кандидата философских наук по специальности 09.00.03 – социальная философия и философия истории. – Государственное учреждение «Южноукраинский национальный педагогический университет имени К. Д. Ушинского». – Одесса, 2013.

Работа посвящена исследованию феномена самосознания целостной личности в социальных контекстах образования, которые интенсивно трансформируются,

порождая проблемы сохранения системы социальных институтов, обеспечивающих воспроизводимость идентификационных процессов и развитие инновационных структур, программ, направленных на формирование новой социокультурной тождественности.

В процессе исследования было установлено, что самосознание являлось предметом изучения в древневосточной и античной философских школах. Характерной особенностью развивающейся восточной философии самосознания являлась ее духовно-практическая направленность. Рефлексия самосознания основывалась на описании собственного опыта обращения к ядру внутреннего мира как опыта самопознания. Результатом являлись практические методические рекомендации для последователей и адептов духовной практики.

Анализ феномена разорванного самосознания в европейской культуре позволил сделать выводы о деструктивном воздействии рационализма как типа европейской ментальности, атеизма как способа смыслообразующей духовной ориентации, материализма как концептуального основания существования человека и провокации депрессивных и маргинальных самоощущений (одиночества, заброшенности, бессмысленности), что, в свою очередь, способствовало развитию современных кризисных состояний общества.

В диссертации обозначены причины приоритетности русских и украинских исследований природы целостной личности по отношению к рационалистически заявленной западноевропейской научно-философской мысли, в которой целостная личность не оформилась в отдельный предмет исследования. Русскими и украинскими философами была проведена глубокая работа по реконструкции платоновского концепта целостной гармоничной личности, обойдённого вниманием официальной философией в силу известных идеологических причин в начале XX века. Долгое время о кризисе личности в бывшем советском пространстве если и писали, то только как о личности буржуазного общества. Однако в настоящее время отечественные философы широко обсуждают причины современного цивилизационного кризиса, в том числе и кризиса рациональности, кризиса духовности, а также антропологического кризиса.

Выход из антропологического кризиса видится в утверждении такой парадигмы образования, которая была бы адекватна современной цивилизационной ситуации, быстро меняющимся социальным контекстам и была бы направлена на формирование, воспитание и обучение целостной, гармоничной личности, способной к успешному переживанию кризисных ситуаций и к устойчивому развитию социума.

В этой связи были рассмотрены наработки психологической и педагогической наук как в нашей стране, так и далеко за её пределами, что помогло обозначить те образовательно-психологические концепции, которые, с одной стороны, выступают креативными факторами социальных контекстов образования, с другой – действительно способствуют развитию целостной личности. Среди них были выделены взаимодополняющие природоориентированные и персоноцентристские парадигмальные концепты, внедрение которых в образовательное пространство на государственном уровне поможет обществу социализировать и подготовить к жизни более гармоничное и успешное поколение.

Ключевые слова: самосознание, личность, целостность, социальные контексты, образование, целостная личность.

Summary

Poplavskaya S. V. Self-consciousness of integral person in the social contexts of education. – Manuscript.

Thesis for obtaining the scientific degree of the candidate of philosophical science majoring in 09.00.03 – social philosophy and philosophy of history. – State institution «The South Ukrainian National Pedagogical K. D. Ushinsky University». – Odessa, 2013.

The work is devoted to the research of the phenomenon of self-consciousness of an integral person in social contexts of education which are intensively transformed generating the problem of maintenance of the system of social institutes.

It was stated in the process of research, that self-consciousness was the subject of study at dawn of our civilization in such ancient cultural and civilization centers as India, China, Ancient Greece, and the characteristic feature of this philosophy of self-consciousness was its practical orientation.

The reasons of the phenomenon of torn self-consciousness are exposed and grounded, which in its turn generated the modern anthropological crisis.

Conceptions of integral person, developed in the West-European, Russian and Ukrainian philosophical ideas, are revealed.

Formation of integral person in modern social contexts is determined to be possibly only in case of introduction of a new educational paradigm, the ideological content of which is filled with nature-oriented and person-oriented pedagogical and psychological conceptions.

Keywords: self-consciousness, person, integrity, social contexts, education, whole-hearted.

Підписано до друку 21.02.2013

Обсяг 0,9 друк. арк. Формат 60x90/16

Тираж 110 прим. Папір друкарський. Різографія.

Інформаційно-видавничий центр

ПНПУ імені К.Д.Ушинського

65020, м.Одеса, вул. Старопортофранківська, 26